

Hogyan szórakoztak bányászaink a régi időkben?

Írta: RELKOVIC NÉDA

Újbánya (*Bars várm.*) levéltára táncszabályzatot őrzött meg 1675–ből,¹ melynek érdekessége elsősorban a bányásztánc leírásában rejlik. A bányászmunkásnak ritkábban van alkalmja szórakozni; foglalkozása jobban vonja el a városi társadalom körétől, mint a más foglalkozásút; idejét a föld alatt, sokféle veszedelem közepette tölti el s ritkán ér rá, hogy huzamosabb időt töltsön Isten szabad ege alatt. Nem hiába kívánnak egymásnak jó szerencsét és imádkoznak, mielőtt leszállnának, mert ugyancsak bizonytalan, hogy a jó egészségben távozott bányász újból meglátja-e a napvilágot. Elég a svéd Palun mellett történt bányaomlásra gondolni vagy a rummelsbergi bányaszerencsétlenségre a Harzban avagy a körmöci Sturc keletkezésére, vagy akár az újbányai nagy bányakatasztrófára a XVI. században². Viszont, ha adódik, hogy a bányász munkája egy ideig szünetel, akkor szívesen kapcsolódik a polgárság társas körébe, ahol a szórakozásra jut idő, s utána felfrissülve nehéz foglalkozását ismét folytatja.

A fennmaradt táncszabályzat a bányászok szórakozásáról tanúskodik s egyúttal következtethető, hogy e tánc a Magyar Érchegység területén általános volt,³ mint ahogyan a bányászokat azonos szabályok kötelezték munkájuk, teljesítésében ép úgy, mint az iparost a céhszabályok.

Újbányán s vele együtt a többi bányavárosban külön testület állott fenn a táncvigalmak rendezésére; neve testvérület (*Bruderschaft*)⁴ tagjai a legények (*Junggesellen*), fejük a táncmester (*Tanzmeister, Direktor*). E testvérület tagjai a bányászok is, mint a város számottevő legényei.

A táncmestert a tagok választják meg, a városi tanács pedig jóváhagyja.⁵ Kötelessége, hogy tánc közben a rendre ügyeljen⁶ és a rend ellen vétőt megbüntesse. Fáradságáért minden vígalom után fejenként a tagok részéről 1 fillér tiszteletdíjban részesül, mely összegnek borraivaló (*Schenkwein*) a neve.⁷ Ha viselkedése kifogás alá esett, a városbíró tisztségétől megfoszthatta. Pl. ha lerészegedett,⁸ ha részrehajló volt, ilyenkor a városbíró, mint a „legfőbb táncmester” bebörtönzéssel és még egyéb büntetéssel sújtotta.⁹

Táncvigalmat csak a városi tanácsnak, mint a város legfőbb erkölcsi testületének engedélyével rendezhettek. Ilyenkor a testvérület tagjai megjelentek a városházán és megígérték a rend fenntartását, utána pedig a táncmestert kérték fel a mulatság megrendezésére.¹⁰ Mely napokon folyt le, csak egy ízben említik meg s ez a pünkösdhétfő.¹¹ Bizonyára farsang idején is vígadoztak, mert a városi számadáskönyvek a városház tánctermeinek rendbe hozásáról emlékeznek meg.¹² A vígalomra minden tisztos polgár leányát – gazdagot és szegényt – meghívtak, kivételnek nem volt helye.¹³

A testvérület azon fáradozott, hogy mindenki jól érezze magát. Ezért megtiltották, hogy a legény a táncosnőben, a táncosnő a táncosban válogasson.

Úgy látszik, hogy szokásban volt a táncosnő kijelölése a táncos számára.^{13/a}

Petrezselyemárulásnak nem volt helye: vigyáztak, hogy minden leány eleget táncoljon. Ezért megtiltották, hogy a legény táncosnőjével egy egész táncot végig táncoljon, hogy „más jámbor szülők gyermeke szégyenszemre ne álljon az egész tánc tartama alatt”. A szabály átlépőjét 4 icce borban büntette meg a táncmester.¹⁵

A táncok közül a legmutatósbab és a legkedveltebb a bányászok tánca volt, neve Kalapács és vasszerszám tánc (*Schlegel und Eisentanz*).¹⁶ Külön szabályai voltak, pontos betartásukra különös képen kellett ügyelnie a táncmesternek. A bányászjelvényeket ő adta át a táncosnak, mert ezeket kellett tánc közben megforgatnia. Nevük együttesen *Bergwappen*, álltak pedig kalapácsból (*Schlegel vagy Rein*) és csákányból (*Ertl*). Előírták, hogy a bányász feje fölött forgassa meg és ne a melle előtt s ügyeljen, hogy ne ejtse el. Ha a kalapács esett a

földre, akkor 1 tallér, ha a csákány, 25 dénár borbírságot fizetett.¹⁷ Mivel a jelvényekből nem jutott mindegyik bányásznak, egyszerre csak meghatározott számú legény rophatta. Hogy senki se maradjon ki, csak ötször volt szabad körültáncolni a jelvényel, utána a táncmesternek kézbesítették, ez pedig a soron levő bányásznak adta tovább. Először a kalapáccsal, azután a csákánnyal táncoltak körül.¹⁸ Ismételten hangsúlyozzák, hogy a kalapáccsal történő tánckor a leányokban ne válogassanak, akik pedig nincsenek soron, ne üljenek le az asztalhoz, különben két meszely bort fizetnek.¹⁹

A bányászjelvényeket a táncszabállyal együtt a táncmester a lakásán őrizte. Ha magatartását kifogásolták, az ügy rendezéséig a bíró őrzi a bányászjelvényeket.^{19/a}

Ügyeltek a tánc tisztas lefolyására. Tánc közben nem volt szabad a leányt annyira megforgatni, hogy „a szoknya repüljön”, mert négy icce borban büntették meg.²⁰ Úgyszintén tilos volt tánc közben egyik táncosnak a másik helyét elfoglalni, sorrend szerint történt ez különben két meszely a bírság.²¹

Különös ügyességet kívánt az ugrás (*Springel*), mikor a kalapáccsal táncoltak körül. Hogy túlzásba ne vigyék, csak egyszeri ugrást engedélyeznek.²²

Idővel a bányásztáncot nem táncolták a hagyományos módon, amiért a szabályzat erősen kikel e „gonosz szokás” ellen. Megtiltja, hogy a legények kurjanthassanak, és lábukkal dobogjanak. A vétkest két icce borban büntetik meg.²³

Szokásos volt, hogy tánc végeztével a táncmester felszólítására mind a legények, mind a házasok bizonyos összeget adjanak össze ivásra. Neve iccepénz (*Itzengeld*), belőle egy meszely bor jutott kinek–kinek. Két idősebb legény szedte be a táncmester megbízásából, s neki kézbesítették. Hogy mindenki lefizesse, a legényeknek nem volt szabad távozniuk. Ha mégis akadt, aki nem fizetett, azt elcsukták és megtiltották, hogy körükben többet megjelenjék.²⁵

Arra is ügyeltek, hogy a vígalom tartama alatt viszálykodás ne legyen. Ha mégis adódnék, a táncmester kötelessége az egyetértés helyreállítása. Sikertelenség esetén a hibást elcsukatja és meglakoltatja. Ha a legény ellenszegülne, akkor a táncmester „mielőtt az eset lobot vetne, néhány legénnyel nyakon csípi”, elzárátja és a városbíró ítélete alá bocsátja. Az majd elbánik vele, „hogy a tizedik is megemlíti”.²⁶ Egyszer adódott, hogy egy firtban büntették meg.²⁷

Megtiszteltetés volt, ha a városi tanács tagjai és a polgárság is megjelent a mulatságon. Ezért a legények kötelességévé tették, hogy irányukban tisztelettel viseltessenek, hogy „gyakrabban megjelenvén a legények ne korholást, hanem dicséretet arassanak”.²⁸ Ezért tartózkodjanak a lerészegedéstől, különben két meszelyben büntetik meg.²⁹

A mulatságnak, minthogy délután kezdődött este szakadt vége, utána a legények hazakísérték a leányokat.³⁰ A kísérésnek is rendben kellett megtörténnie. Aki lármázott, azt elcsukták.³¹ Mikor a hazakísérés megtörtént, a kísérok a táncmester lakására siettek, ahova közben a többi legény elkísérte a táncmestert. Itt azután beszámoltak a vígalom lefolyásáról és a neki járó összeget kézbesítették.³²

Felvetődik a kérdés, hogy a vigadozók milyen öltözetben jelentek meg? A legények a kor divatját követve, a leányok virágkoszorúval fejükön ugyancsak a szokásos ünneplőben jelentek meg³³ s ebben nem különböztek más város polgárságától. Érdekesebb ennél a bányászok ünneplője, melyről ugyan határozott adat nem maradt fenn, de egyéb adatokból megállapítható. Kétségtelen, hogy egyenruhájuk rövid fehér dolmányból, piros nadrágból és farbórból állott. *Bruckmann F. F.* írja 1724-ben, hogy a selmeci bányászok fehér egyenruhában járnak.³⁴ Századfordulókör Hodrusbányán (*Selmechánya külvárosa*) a nagymise alatt 10–12 bányász állta körül az oltárt fehér dolmányban, vitézkötéses piros nadrágban, farbórral, kezükben égő gyertyát tartva, hajuk rizsporos volt.³⁵ Ugyancsak ilyen ünneplőben látható két imádkozó bányász a körmöcbányai Ludovika akna felé vezető út mentén álló kereszt alján elhelyezett festményen.

Faller szerint a bányászruha tiroli vagy stájer eredetű.³⁷ Minden jel arra mutat, hogy Tirolból származik. A XVI. században tiroli bányászok telepedtek le a Magyar Érchegység bányavárosában, a viseletüket magukkal hozták. A Schwarz vidéki ezüstabányák munkásai ünneplője fehér és piros színű,³⁸ vagyis Tirol jól ismert címerének színeiből tevődik össze, ezeket vették át. Kétséget kizáróan kimutatható, hogy a Tirolból ide származott családok egy része nem messze Schwarztól, Hall városából származik. A híres *Gienger* család Selmecebányán a XVI. században³⁹ kétségtelenül leszármazottja a Hallban élt azonos nevű családnak, amelynek epitaphiuma a városnak Szent Miklósról nevezett plébániatemplom szentélyében látható.⁴⁰ A XVIII. században már bárói rangot visel a család.⁴¹ A halli *Figer* (*Fueger*, *Füger*) család ugyancsak kapcsolatban van a bányavárosokkal. Figer Vid., mint a kamara kiküldöttje fordul elő 1621-ben, mikor Bethlen Gábor a selmeci kamara ezüstkészletét vitte el.⁴² Hallban az említett templomban a Figer kápolna 1940-ből – a csúcsíves stílus egyik remeke – őrzi a család nevét, epitaphiuma ugyancsak a szentélyben van.⁴³ A selmeci *Oder* család szintén tiroli származású,⁴⁴ a *Wenger* család pedig régi előkelő család Hallban⁴⁵, tagjai szintén ide származtak. 1628-ban Wenger Mihály kamarai pénztárnok Selmeceben, 1630-ban pedig részese az újbányai *Neue Segen Gottes* (*Új Istenáldás*) tárnának.⁴⁶

Posch nevű család Hallban is élt.⁴⁷ Posch György a Szent Miklós bánya részese Újbányán 1673-ban.⁴⁸ A *Haller* név is Tirolba utal, az 1542. évi bányavárosi adóösszeírásban Haller Gáspár bányász, mint a Fugger cég beszercebányai rézbányászatának munkása fordul elő.⁴⁹

Buchenperg von und zu Ullersdorf fő kamaragróf a XVII. század első felében szintén Tirolból jött.⁵⁰ *Amon* nevű polgárok most is vannak Körmöcbányán, ily nevűek Bruneckben máig is élnek,⁵¹ Újbányán 1675 és 1682-ben fordulnak elő.⁵²

Még egy körülmény erősen latba nyomó. A tiroliak a németség *alemann* törzséhez tartoznak. Körmöcbányán *Alemannus Máté* és *Lőrinc* 1542-ben örizte meg származása emlékét,⁵³ jellemző eset, mert különben *germanus*nak is nevezhették volna. Ugyancsak az alemann nyelvjárásban a vezetéknév jellemző „le” végzete polgárainak nevében is fellelhető. Az 1542. évi kimutatásban *Schynderle András*, *Payerle Miklós* és *Hamerle Lóránd* Beszercebányáról,⁵⁴ *Mayerle Lőrinc*, mint az újbányai Szent Lipót akna részese 1667-ben, 1673-ban, mint a Szent András-, és Szent György-akna részese⁵⁵ nevében örizte meg tiroli származását. Hasonlóképpen az újbányai *Henerle*-akna szintén.⁵⁶

Végül a kor fonetikus írásmódja is bizonyítékul szolgálhat. A tiroliak a *k* betűt máig is *kh*-nak ejtik. Az 1542. évi selmecebányai névjegyzékben *Glockhenstein János* polgár nevének írása tiroli eredetre utal,⁵⁷ hiszen az összeírók magyarok voltak s hallás után foglalták írásba a bementett nevet.

A bevándorlást Miksa király bányászati rendtartása⁵⁸ is előmozdíthatta, hiszen a bányák eredményesebb művelése az örökös tartományokból indult ki, a bevándorlók pedig a belterjesebb bányaművelés módozataival ismertették meg bányavidékünk bányászait. Mindebből következik, hogy a betelepülők tért nyervén új hazájukban szokásaikat is meghonosították ruházatban, szórakozásban egyaránt, így feltehető, hogy a bányásztánc is tiroli eredetű.⁵⁹

Milyen hangszerek mellett vigadtak bányászaink? Bányavárosainkban a toronyőrök gondoskodtak a zenéről. Képzett muzsikusként voltak, mert kötelességük nemcsak örököséből állott, hanem zenélésből is a polgárság szórakoztatására. Körmöcbányán pl. a tiroli születésű *Cassian György* három évig tanulta a „toronyőrség szabad művészetét” Welsben *Stradner György* orgonistától a XVI. században.^{59a} Újbányán is voltak toronyőrök, a városi számadáskönyvek trombitást és dobost említenek.⁶⁰ A cimbalom is szerepelt, erre látszik utalni Falton Jakab polgár neve, kit cimbalmosnak is neveztek.⁶¹

A bányászok egy időben túlságosan sokat vigadtak. A bányabizottság előtt 1637-ben panasz hangzik el az irányban, amiért meghagyják, hogy a kincstári tisztek engedelmével

a bányászok vigalmat nem rendezhetnek.⁶² Úgy látszik, hogy mikor a várost ért török dúlás után (1664-ben)⁶³ a városi élet újból lüktetni kezd, a táncszabályzatot is szigorították. Ez aztán jól bevált, amiért 1789-ben megerősítését kérték a tanácstól és megnyerték.⁶⁴

Az újbányai bányászat felhagyásával itt a bányászélet is letűnt, de emléke a táncszokásban fennmaradt. A farsang három utolsó napján megtartani szokott, ú.n. *porjádok* (*takarítás*) idején a legények bányászruhában, bányászjelvényekkel jelennek meg s bizonyos vigalmi szabályok betartása mellett mulatnak. A betartásra a *kromrichter* vagy *hutman* ügyel.⁶⁵ A körmöc vidéki német falvakban a táncot rendező testületnek tisztviselői vannak. Itt is a táncmester ügyel a mulatság szabályszerű lefolyására és – ami jellemző – pünkösdhétfőn is van vigalom. Némely helyen bányajelvények is láthatók a mulatság jelvényén, az ú.n. ferulán, világos jelül, hogy a testület tagjai valamikor bányászok voltak.⁶⁶

- 1 A szabályzat jelenleg elkallódott; másolatát néhai Koparniczky József városi kapitány engedte át felhasználásra. Szívességét e helyen köszönöm meg. A szabályzat 1675. január 20-án kelt Pisch János bíró és bányamester aláírásával.
- 2 Das neue Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrien. III.köt. 114. 1. Leipzig und Berlin. 1873. Johann Kachelmann: Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. II. köt. 12. I. Schemnitz, 1862. Magyarország városai és vármegyéi. Bars vármegye. 93. 1. Relkovič Neda: Újbánya bányászatának legrégebb emlékei 1700-ig, 106. 1, a Bányászati és Kohászati Lapok 1944. évfolyamából.
- 3 Péch Antal: Az alsó magyarországi hét alsó bányaváros bányászatának kritikai története. Budapest, 1884. II. köt. 370. 1.
- 4 Újb. Itár: Curiale protocollum 1620. év. 77. 1.
- 5 A táncszabályzat bevezetése, újb. Itár: 1620. év, 74. és 77. 1. 1635. Év 164. 1., 1665. év 331. 1., 1672. év 4. 1., 1675. év 52-54. 1. Utóbbi évben Buresch Mihály volt a táncmester.
- 6 Táncszab. 3-7., 11., 14., 16. pont
- 7 U. a. 15. sz.
- 8 Újb. Itár: Cur. prot. 1675. év 54. 1
- 9 Táncszab, 16. pont
- 10 U. o. 3. pont
- 11 Újb. Itár: Cur. prot. 1675. év 52-54. 1.
- 12 U. o. Városi számad, 1639. 1643., 1669., 1678. évek stb.
- 13 Táncszab. 4. pont
 - a. Újb. Itár: Cur. prot. 1675. év, 52-53. 1.
- 14 Táncszab. 4. pont
- 15 U. o. 5. pont
- 16 Péch i. m. II. köt. 370. 1.
- 17 Táncszab. 6. pont
- 18 U. o. 6-7. pont
- 19 U. o. 8. pont
 - a. Újb. Itár: cur. prot. 1676. év 53-54. 1.
- 20 Táncszab. 7. pont
- 21 U. o. 9. pont
- 22 U. o. 10. pont
- 23 U. o. 12. pont A szöveg még hozzáfűzi, hogy tilos „vor die Flügel am Bock ausstulgen” Ma már nehezen érthető megjegyzés.
- 24 U. o. 11. pont, újb. Itár: Cur. prot. 1675. év 52-53. 1.
- 25 Táncszab. u.o.
- 26 U. o. 14. pont
- 27 Újb. Itár: Cur. prot. 1675. év 53. 1.
- 28 Táncszab. 14. pont
- 29 U. o. 13. pont
- 30 U. o. 4. és 13. pont
- 31 U. o. 4. pont
- 32 U. o. 15. pont
- 33 Újb. Itár: Cur. prot. 1674. év 27. 1.
- 34 Faller Jenő: Bányászati vonatkozású magyar címerek, 484. 1. (Bányászati és kohászati lapok, 1942. évf.) Magam voltam szemtanúja
- 35 Faller i. m. 485. 1.
- 36 U. o.
- 37 39 Gienger Frigyes selmeci bíró 1579-ben. (Breznyik János: A selmecz. ág. h. ev. egyház és lyceum története. I. köt. 361. 1. Selmecz. 1889.) E családról Péch i. m. I. kötetében is megemlékszik. (271. 1. stb.)
- 38 Georg Dehio: Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler, Österreich, I. köt. 391. 1. Wien 1933.
- 39 Josef Faistenberger: Aus der guten alten Zeit 183. 1.
- 40 Neda Relkovič: Gabriel Bethlen, Fürst von Siebenbürger und die königl. Kammern der niedern Bergstädte des Oberlandes. (Karpathenland, 1932. évf. 25. I.)
- 41 Dehio i. m. u. o. Nevét a Zi...völgyi Fügen községtől kölcsönözhetette.
- 42 Sobó Jenő: Selmeczbánya sz. kir. város társadalma, ipara és kereskedelme a XVI. század második felében 10. 1. (Művelődéstörténeti értekezések. 40. sz.)
- 43 Faistenberger: i. m. 55--57. 1. Nevét a felső tiroli Wengen községtől vehette. A felső stájer Weng falu a fentiek után aligha jön számításba, hacsak arra nem gondolunk, hogy e helységből származtak volna Tirolba.
- 44 Relkovič: Újbánya bányászatának legrégebb emlékei 1700-ig. i. m. 128-129. 1.
- 45 Faistenberger i. m. 46. 1.
- 46 Relkovič fent i. m. 144. 1.
- 47 Neda Relkovič: Namensverzeichnis und Zin der Bürger in den sieben untern Bergstädten des Oberlandes im Jahre 1542. 116. 1. (Karpathenland, 1933. évf.) A fentiek után a feltevés, hogy a felső ausztriai Hall-ról lehetne szó, vajmi kétséges. De vajon a selmeci Brenner szövetkezet neve a XVI. században (Péch i. m. I. köt. 271-272. I) nem függ-e össze a tiroli Brenner hágó elnevezésével? 1642. és 1659-ben a bányáimok neve Brenner Újbányán. (U. o. városi számadás a fenti évekből. A tiroli Brennerre gondol Kochelmann is. (Id. mű II. köt. 83. 1.) 1689-ben Brenner kamarai tisztviselőt említenek. (Újb. Itár: fasc. 1650-1699. levél kelt Besztercebányán, 1689. június 30.)
- 48 Relkovič: Újb. bányászatának stb. i. mű 129, 1.
- 49 Bars vm. monogr. i. m. 488, 1, Nevezett városban ismertem ily nevű családot.
- 50 Újb. Itár: cur. protocollum 1675. év 76. 1., levél kelt Kodorban 1682. aug. 11. (fasc. 1650-1699.)
- 51 Relkovič: Namensverzeichnis stb. i. m. 97-98. 1. Karpathenland 1932. évf.)
- 52 Relkovič: Namensverzeichnis 46., 115., 117., 1. i.m. (Karpathenland, 1937. évf.)
- 53 Relkovič: Újb. bányászatának legrégebb emlékei 1700-ig, 143. és 144. 1.
- 54 U. o. 108. és 144. 1.
- 55 Relkovič: Namensverzeichnis stb. i. m. (Karpathenland, 1932. évf. 15. 1.)
- 56 Péch i. m. I. köt. 256. I.
- 57 Külföldi bányásztáncokat a miénkkel összehasonlítanom a jelen körülmények közt nem lehetséges
 - a. Dr Isoz Kálmán: Körmöcbánya XV-XVI. századi zenészeiről. 4., 12-13. I., Budapest. 1908.
- 58 Újb. Itár: Vár. számadások 1671, 1680, 1681, 1683. stb. évekből
- 59 U.o. Cur. prot. 1692. év 119. I.
- 60 Péch i. m. II. köt. 370. I.
- 61 Relkovič Neda: Újbánya bányászatának legrégebb emlékei 1700-ig i. m. 143. 1.
- 62 A táncszabályzat bevezetése és befejezése. Még szlovákra is lefordították. Kelte: 1789. január 8.
- 63 Karol Dodek: Nová Baňa, 234. I. (Tovaryšstvo. 900. Ružomberk. III. köt.)
- 64 Ernyey-Hajnal: Legénybíróságok a Körmöcbányát környező német falvakban. (Elnographia, 1910. évf. 67-70., 72. 1.) Hogy a fent leírt mulatságok mennyire maradtak meg az első világháború utáni időkben, arról tudomásom nincsen.